

Куръони Каримда исмлар осмондан тушади, яъни илохийдир мазмунидаги оят бор. Исм (ном) инсон тақдири билан боғлиқ, аниқроғи, унинг келажаги шу исмда яширинган бўлади. Ушбу фикр исботини йигирманчи асрнинг икки буюқ ижодкори — Абдулла Кодирий ҳамда Абдулла Каххор номлари мисолида ҳам кўриш мумкин. Абдулла (Абдуллох) араб тилидан таржима қилинганда, "Оллохнинг кули" демакдир. Кимки, номи қандай бўлишидан қатъий назар, Парвардигорга чин дилдан қулликни ихтиёр эса, у мислсиз инъому эҳсонларга сазовор. Мамлакат шоҳи бўлмаганда ҳам, рух мулкининг шоханшоҳи (хокони) бўлишга муносиб.

Тошкентлик Кодир бобо ва Жосият бибилар кетма-кет ўн тўртта фарзанд кўрадилар. Аммо улар гўдақлигиданок вафот этаверадилар. Сабрли ота-она навбатдаги тугилган ўғилга Абдулла деб ном берадилар. Тангри таолонинг қароматини кўрингки, шу ўғил ҳам, ундан кейин тугилган болалар (Раҳимберди, Қудратулла) ҳам омон қоладилар, вояга етиб, оилали бўлиб, ўзларидан кўпаядилар.

Худди шундай ходиса фарғоналик темирчи Абдуқаххор оиласида ҳам тақрорланган. Устанинг бир нечта фарзанди баъзилари йўрғақда, бошқалари кейинроқ дунёни эрта тарқ этиб кетадилар. Фақат Абдулла исми берилган бўлажак буюқ адиб омон қолади. Бундай воқеанинг заминидан қандай сир-синоат бор — биз, ожиз бандалар, билмаймиз. Ёлғиз Оллохнинг ҳукми, иродаси ўлимдан-да қучли эканини англашимиз мумкин. Сиртдан қаралганда икки Абдулла орасидаги ўхшашлик ана шу ходиса (Ажалдан омон қолиш) билан чегараланганга ўхшайди. Кодирий баҳор фаслида Тошкентдаги боғбон, Каххор қузда кўқонлик темирчи оиласида тугилган. Бири жаҳид ҳаракатининг, иккинчиси, шўро даври адабиётининг вакили. Буниси ерга, дехқончиликка меҳр қўйган, униси эса темир-терсаққа, техникага қизиққан. А.Кодирий мажлисларда нутқ сўзлашни ёқтирмаган, А.Каххор эса ажойиб нотик бўлган...

Аммо бу масалага чуқурроқ разм солсақ, уларнинг шахси, ижодлари орасидаги муштараклик гоят серқирра ва кўп қатламли эканлигини кўраимиз.

Биринчидан: бу икки адибни сўзга бўлган меҳр, сўз олдидаги буюқ масъулият бирлаштиради. Улар ёмон ёзмаганлар, сўз ҳазинасини исроф этмаганлар. Шу боисдан ҳам асарларида ҳар бир сўз олмос қаби ярқираб туради. Мохир зарғар — сўз устаси қўли уларга сайқал берган, абадиёт салтанати (адабиёт) ҳудудига олиб кириб қўйган. Улар кераксиз гапларни ёзмаганлар, аксинча ёзганларини таҳрир қилиб ихчамлаштирганлар. Оз сўз билан кўп маъно бериш уларнинг ижодига кредо (асосий мақсад) бўлган.

Иккинчидан: аслида юқоридаги ўхшашлик иккала ёзувчи шахсияти билан боғлиқ.

А.Кодирий ҳам, А.Каххор ҳам камгап, камсуқум, камтар инсон эдилар. Уларга манманлик бегона бўлган. Буюқ асарлар ярасалар-да, ўзларини оддий-эл қатори одам деб билишган. Минбарларга, мартабаларга интилмаганлар, адабиётдан тамаъ, манфаат қутмаганлар, мактанишни ёмон кўришган.

Одоб, ҳаё, чуқур маданият уларнинг ички дунёсини ҳаммага кўрсатиб турарди.

Юқоридагилардан ташқари, уларни ушбу инсоний хусусиятлар беэаб турган: мардлик, юқсақ маънодаги виждон, ҳақиқатпарастлик. Бу уч тушунча бир-бирига боғлиқ, бири иккинчисидан келиб чиққани учун фақат мардоналик жихатига тўхталаримиз.

Абдулла Кодирий ниҳоятда мард инсон эди. Бу камёб фазилат. У гаддор замона турланишларига мослашмаган. 20-йилларда ўткир фелетонлар ёзиб, баъзи қорчалон тўраларнинг жигига тегади. Улар сени ўлдиришга қотил ёлланган деган мазмунда

адибга мактуб юбордилар. Адиб "Муштум" журнали оркали бу дагдагага жавоб берар экан, ўзим ҳам дунёдан тўйганман, дейди пичинг аралаш. Ўлимдан кўркмаслик, ширин жондан ор-номусни устун қўйиш А.Кодирийга ҳам, унинг ижобий кахрамонларига хос хусусият.

Машъум тузумга бўйин эмаганлиги учун Абдулла Кодирийни икки марта (1926 ва 1937 йил) камаганлар. У бандиликда ҳам ўзини мардона тутди. Хўрликдан кўра, ўлим афзалрок, дейди у 1926 йилги суд жараёнида. Камоқдан чикибок кизгин ижодий ишга шўнгиб кетади ва 1928 йилда иккинчи шох романи — "Мехробдан чаён"ни ёзиб тугаллайди.

Ёзувчининг фазилатларини у яратган ижобий кахрамонлардан ҳам билиш мумкин. "Ўтган кунлар"даги Отабек — мард, диловар йигит. Жаллод Мусулмонкул ноҳак фитначиликда айбланиб Кўкон ўрдасига келтирилган Отабекка газаб ўтини сочганда, у тахликага тушмайди, "хукмингизни чиқараверинг" дейди босиклик билан. Бундай жавоб Мусулмонкулдай каттол кимсани ҳам хайратга солади: "Дов юрагинг бор экан, йигит" — дейди завкланиб.

А.Кодирий 1937 йил декабридан 1938 йил октябргача НКВД турмасида бўлган ва суд қарорисиз отиб ўлдирилган. У бандиликда мислсиз кийноқларга баҳодирона бардош берди. У бирор ватандошини қоралаб кўрсатма бермади. Холбуки, бошқалар азоб-уқубатларга дош беролмай, ёлгон айбловларга имзо чекишга мажбур бўлганлар. Абдулла Кодирий жасорати ҳар бир миллатдошимиз учун фахр ва ибратдир.

Мардлик бобида Абдулла Каххор буюк инсоннинг муносиб вориси. Унинг таржимаи холидан бундай ноёб фазилатни кўрсатувчи кўплаб воқеа ва далилларни топиш мумкин. Набижон Бокийнинг "Катлнома" асарида ёзилишича, Абдулла Кодирийнинг "Айблов жилди"га имзо чекмаган ягона инсон А.Каххор бўлган экан.

Ўзбекистон Кахрамони, машур ёзувчи Саид Аҳмад "Йўқотганларим ва топганларим" китобида устод адибнинг жасоратини кўрсатувчи ходисаларни ҳикоя қилган. Адабиётни муқаддас даргоҳ деб билган А.Каххор хом-хатала, бадиияти саёз асарларга муросасиз бўлган, уларнинг муаллифларига ўз фикрини очик айтган. Маълум мавкега эга ўртамеёна қаламкашлар шунинг учун А.Каххорни ёмон кўрганлар. Унга турли йўллар билан тазйик ўтказишга, асарларини ёмонотлик қилишга уринишган. Жумладан, ўтган асрнинг 60-йиллари бошида "Кизил Ўзбекистон" газетасида "Тобутдан товуш ҳақида" деган каттақон мақола чоп этилиб, унда ёзувчининг шўро воқелигини қоралагани ҳақида бонг уришган. Ушбу материалга уҳта машхур ёзувчи ва адабиётшунос имзо чеккан эди. Булардан бири Абдулла Каххорнинг яқин дўсти бўлган. Шундай ҳужум хамлаларга қарамай, эътиқодли адиб ўз фикридан қайтмайди, ҳақиқатни дастур билиб ажойиб асарлар ёзишда давом этаверади. Албатта, асабларнинг қандашгани, соч толаларига оқ оралагани табиий. Зеро, энг иродали одам ҳам темирдан яралган эмас.

Учинчидан: А.Кодирий ва А.Каххорни ўзбек менталитетининг ажойиб қирраси — меҳмонсеварлик боғлаб туради. Икки адиб ҳам ниҳоятда меҳмоннавоз одамлар бўлишган. Эшик қоқиб келган ҳар бир кишини — хунарманд, дехқонми, мардикорми, зиёли ёки тўрами — очик чехра билан қутиб олганлар, дастурхон ёзиб, чой, таом қўйганлар. А.Кодирий "Ўткан кунлар", "Мехробдан чаён" каби шох асарларини ёзаётганда ҳам, меҳмондан азиз вақтини қариг тутмаган. Ишини тўхтатиб меҳмоннинг иззатини жойига қўйган. Аслида бундай хусусият буюк адиб табиатидаги саҳийлик, жавонмардлик ҳислати ифодаси.

Ҳабибулла Кодирийнинг ёзишича 1932-1934 йиллардаги дахшатли очлик йилларида ҳар

куни адибнинг уйида каттакон козон кайнаб турган. Ундан адибнинг меҳр-шафкати туфайли хонадонга олиб келинган мухтож кишилар таом еганлар. Ёзувчининг ўзи эса шу йилларда ниҳоятда озиб, афтодахол бўлиб колган. Бу озик-овкат етишмаганлигидан эмас, асло: Кодирийнинг каттагина боги, экин-тикин, асаларилари бор эди. Бу холнинг сабаби шундаки, инсонпарвар ижодкор ўлаётган юзлаб ватандошларини кўриб каттик изтироб чеккан, томогидан овкат ўтмаган.

А.Кодирийга хос сахо (сахийлик) шужо (шижоат) билан коришиб кетган эди. Машур фелетончи ва адиб Гози Олимнинг ўгли Тўлкин Юнусов шундай эслайди: отаси "зараркунандачилик"да айбланиб камалгач, уларнинг хаёти огирлашади, у отасининг тилла соатини кўтариб Кодирийнинг уйига келади. Бу вақтда Гози Олимнинг ҳам, А.Кодирийнинг ҳам хонадони назорат остида эди. Шунга карамай буюк калб эгаси "халк душмани" ўглини очик юз билан кутиб олади, олдига таом кўйиб, корнини тўйгиздиради. Соатга инсоф билан ҳақ тўлайдиган диёнатли бир харидор топиб беради. Шу билангина кифояланмай йигитчага "кийналган пайтларингда орка эшикдан тортинмай келиб тур", деб тайинлайди. Кўп ўтмай адибнинг ўзи камокка олинган.

Абдулла Каххор оиласи сахийлиги, меҳмонпарварлиги хақида ҳам кўп гапириш мумкин. С.Ахмаднинг эслашича, адиб ёз келиши билан дўкондан кўпгина янги челақ сотиб олар экан. Уларни богидаги сархил шафтолиларга тўлдириб, шогирдидан бериб юборган.

А.Каххорнинг дала ховлиси "Ёзувчилар боги"нинг дарвозаси ёнида жойлашган эди. Касбдошларига гамхўр адиб пишикчилик пайтида хар куни бир челақка мева-чева тўлгизиб, богидаги улкан аргувон остига келтириб кўяр, бу ерда ижод килаётганлар улардан ер эканлар.

Абдулла Каххор иш юзасидан Москвага бориб турган. Хар гал ўзбекистонлик талабаларга учрашар, уларга пул бериб турар экан. Бу ишни у саховатпешалигини кўз-кўз килиш учун эмас, ўз миллати истикболини ўйлаб килган.

Хазрати Навоий шундай ёзганлар:

Мурувват — барча бермақдур, емак йўк,
Футувват — барча килмақдур, демак йўк.

Яъни: сахий бошкаларга таом беради-ю, ўзи емайди. Олий сахийлик (футувват) одамларга яхшилик килиш, аммо миннат килмасликдир. Футувват — сўфийлик шарти. Абдулла Кодирий ва Абдулла Каххор даҳрийлик замонида яшашларига карамай, аждод-сўфий боболарнинг анъанасини давом эттирганлар. Улар ҳаммага яхшилик килганлар, аммо миннат килишмаган. Зеро, саховат улар хаётининг субстансияси (жавхари) эди.

Тўртинчидан: икки ижодкор ўзбек эпик адабиётининг байроқдори бўлиб тарих майдонига чикдилар. Эпик ижодкор деганда хикоя, кисса, роман ёзувчи санъаткор тушунилади.

Кодирий ва Каххорнинг буюк хизматлари туфайли ўзбек эпик адабиёти миллий худуддан юкори кўтарилиб, жахон адабиёти чўккисига чикди.

Жахон таниган аллома Евгений Бертелс А.Кодирийни "Янги романчилик мактаби асосчиси" деб тан олди. Бу шунчаки лутф ёки курук мактов эмас, теран хакикатдир.

Хали А.Кодирий романлари жахон адабиёти нуктаи назаридан теран ўрганилгани йўк. Агар шу амалга оширилса, улуг сўз санъаткори бадиий меросининг оламшумул ахамияти ёркинрок, кенгрок очилган бўлар эди.

Абдулла Кодирий ўзининг романчилик мактабида Шарку Гарбнинг кўп асрлик адабий-бадиий тажриба, ютуқларини бирлаштирди. Унинг романларида "Алпомиш",

"Махобхорат", "Рамаёна", "Илиада", "Одиссея" каби эпос намуналари, "Уруш ва тинчлик", "Квентин Дорвард", "Айвенго", "Д`Артанян ва уч мушкетёр", "Граф Монте-Кристо" каби эпик асарлар билан гаройиб боғланишларни кўрамыз. Бундай боғланишлар А.Кодирий эпик тафаккурининг уммон сингари бепоёнлигидан, жaxon маданияти хазинасидан чуқур хабардорлигидан дарак бериб турибди.

Адиб романнинг бадиий шакл сифатидаги худудини кенгайтирган, унинг янги имкониятларини кашф этган ва амалиётга жорий этган. Садриддин Айний, Мухтор Авезов, Чингиз Айтматовдай жaxon микёсида тан олинган санъаткорлар Абдулла Кодирийнинг романчилик махоратидан бахраманд бўлишган, унинг бадиий тажрибаларини давом эттирганлар. Шу маънода ўзбек адиби асос солган романчилик мактаби фақат Кодирийнинг йирик эпик асарлари билан чегараланиб колмайди, ўз бадиий худудини кенгайтириб, жaxon адабиёти худудини эгаллай борган. Бундай жараён хозир ҳам давом этмокда.

Абдулла Каххор бу борада ҳам Абдулла Кодирийнинг муносиб издоши бўлади. "Ўткан кунлар" ўзбек адабиётида биринчи тарихий роман бўлса, А.Каххорнинг "Сароб"и миллий сўз санъатидаги илк замонавий романдир. Кодирий романида мозийнинг фожиавий, драматик вокзалари акс этган бўлса, Каххорнинг мазкур асарида гаддор шўро тузумига хос мафкуравий, иктисодий-ижтимоий зиддиятлар, талотўплар ифодаланди. Энг мухими, мана шу икки асар ҳам юксак бадиий махорат билан ёзилган, уларда улкан рухшунос, сўз заргарларининг буюк меҳнати юз кўрсатиб турибди.

Кизиги шундаки, икки адиб ҳам ўзларининг биринчи романларини 25 ёшларида бошлаб 27 ёшда ёзиб тугаллаганлар. Бу "тасодиф"да илохий хикмат бор, албатта.

Шундай қилиб, миллий (ўзбек) романчилик мактаби икки худодод истеъдод эгаси бўлмиш санъаткорнинг саъй-харакати, меҳнати туфайли яхлит бир бадиий майдон бўлиб юзага келди, мана, аср ўса ҳам у кимматини, жозибасини саклаб келмокда.

Маълумки, ўтган асрнинг 10-йилларида А.Кодирий "Жувонбоз", "Улоқда", "Жинлар базми", А.Чўлпон "Курбони жахолат", "Дўхтир Мухаммадёр" деган кичик эпик асарлари билан замонавий ўзбек хикоячилигига асос солдилар. А.Кодирийнинг "Улоқда" хикояси бадиий баркамоллиги билан ханузгача мухлислар эътиборини тортиб келмокда.

Хикоянавислик бобида А.Каххорнинг хизмати бекиёсдир. У ўтган асрнинг 30-йилларида "Бемор", "Ўгри", "Анор" хикояларини яратдики, уларнинг таърифига тил ожизлик қилиб қолади. Бу асарларда ортикча сўз учрамайди. Детал (хикоянинг муайян бир қисми) шундай жойлаштирилганки, уларнинг ўрнини алмаштириш ёки олиб ташлашнинг мутлако иложи йўқ. Характерлар бутун, тасвир гоятда аниқ, ёркин. Бу хикоялар жaxon адабиётидаги энг баркамол новеллалар билан бемалол беллаша олади. Бу фикрни ўша даврнинг машхур адабиётшуноси (Вера Смирнова) айтган ва бу хакконий эътирофдир. Абдулла Кодирий ўз романлари, Абдулла Каххор етук хикоялари билан янги миллий адабиётни жaxonга қайтадан танитдилар. Дунё Фаробий, Беруний, Ибн Сино, Мирзо Улугбек, А.Навоий, Мирзо Бобур яшаган замин ва сўзлаган тил янгидан янги истеъдодлар ярата олишига ишонди.

А.Кодирий ва А.Каххор шахси ҳамда ижодидаги муштаракликнинг яна бир аломати уларнинг бадииятга дахлдор эканликларида намоён бўлмокда. Ўтган замонларда канчадан-канча шоиру адиблар кўплаб асарларини чоп эттирганлар. Буларнинг кўпи одил хакам — Вакт имтихонидан ўтолмади. Хозирги авлод уларнинг асарларинигина эмас, номларини ҳам билмайди. Бу тарих хукмидир. Чунки у ўзининг шонли кучоғига фақат фидойи, инсоният истикболи учун хизмат қилган миллатпарвар, инсонпарвар

буюк инсонларни кабул килади, бошкаларни эса йўклик — унутилиш каърига совукконлик билан улоктириб ташлайди.

Одамлар А.Кодирий, А.Каххорнинг хаёти, шахсини ўрганиб, бу инсонлардек халол, хакикатгўй, мард ва иродали бўлишни орзу киладилар, асарларидаги ижобий кахрамонлар билан муаллиф орасидаги уйгунликдан ибрат оладилар. Хикоя, романларидаги рангин бадииятдан завкланадилар. Ўз якинлари, оила аъзоларига китобларини мутолаа килишни уктирадилар.

Айтишларича, А.Кодирийнинг танишларидан бирининг ўгли машур адибни йўлда учратиб, унга "Ўткан кунлар" романини ўкиб чикканини айтган. Ёзувчи бу китобни неча марта ўкиганини сўрагач, бир марта, деб жавоб берган. Шунда адиб йигитчага романини тўрт-беш карра ўкиб чиқишни маслахат берган. "Шундан кейингина асарни яхши тушунасан", — деган.

Хакикатан, биз, китобхонлар, "Ўткан кунлар" романини, "Ўгри" каби хикояларни кайта-кайта ўқишга, улар доимо кўз олдимизда туришига ўрганишимиз лозим. Мутолаа, мулохаза килганимиз сайин бу мукамал матнларнинг янги томонлари, кирралари кенгрок, кўпрок очила боради ва биз бадиий адабиёт деб аталган илохий-маънавий оламдан кўпрок насиба олишдек буюк бахтга мушарраф бўламиз.

Гайрат Муродов, адабиётшунос.
"Ёшлик" журналидан олинди.